

Research Article
Araştırma Makalesi

Hüseyin AYDOĞDU

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum-Türkiye
Erzurum Technical University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Erzurum-Turkey
huseyin.aydogdu@erzurum.edu.tr

Kierkegaard ve Heidegger’de Ölümün Eksistensiyal-Ontolojik Çözümlemesi

Öz

Bu çalışmamızda hayat ve varlıkla iç içe olan ölüm fenomeninin bilim ve dinde olduğu kadar felsefede de temel bir problem olduğunu egzistansiyalist felsefenin iki farklı kanadını temsil eden Kierkegaard ve Heidegger felsefelerinden hareketle göstermeyi ve tartışmayı amaçladık. Felsefede ölümün idealist, realist, materyalist, fenomenalist ve düalist sorgulamaları olduğu kadar eksistensiyal sorgulaması da vardır. Hatta eksistensiyal sorgulamalar diğerlerinden daha dikkat çekici ve daha geniş yer tutmaktadır. Egzistansiyalist filozoflar “Ölüm nedir?” sorusuna farklı yanıtlar verseler de hepsi için insan her an ölmekte olan varlıktır. İnsan bu durumu hayatın bir gerçeği olarak görüp hangi durumda ve koşulda olursa olsun onu fark etmesi ve her kavramı ve sorunu ölümle birlikte düşünmesi gerekir. Kierkegaard, ölüm kavramı başta olmak üzere özgürlük, seçim, endişe, kaygı, korku, umutsuzluk, ironi, etik, estetik gibi birçok kavramı eksistensiyal eksende yorumlayan ilk filozoftur. Ona göre ölüm, önceden hissedilebilen ve hayatı değiştirebilen bir fenomendir. Ancak ölüm bir son değil hayata bir geçiştir. Heidegger’de de ölüm varlıkla iç içedir. Varlığın temelini açığa vuran ölümdür. Ölüm insan varlığının bütün olanakları içinde en gerçek olanıdır. İnsan doğumdan itibaren kaçınılmaz olarak ölüme doğru ilerleyen bir varlıktır. Bundan dolayı ölüm insan varlığının en belirgin özelliği olup Dasein’in varoluşunun sonunu hazırlayan bir fenomendir. Kısaca Kierkegaard ve Heidegger’e göre ölüm insanın en kişisel olanağı olup bedensel fonksiyonların durması değil bir varoluşsal süreçtir, hayatın ve başkalarının varlığından haberdar olmaktır. Başka bir deyişle ölüm ne hayatın sona ermesidir, ne de yok oluşturu, aksine ölüm bireysel varoluşun ve hayatın anlamının farkına varılıp anlamlandırıldığı eksistensiyal-ontolojik bir fenomendir. Varlık ve varoluş ancak hayat ve ölümle anlam ve değer kazanmaktadır. Böylelikle filozoflarımızın felsefelerinde ölüm, varlığı ve varoluşu açığa vuran temel fenomen olup hayatı tamamlayıcı bir yöndür.

Anahtar Sözcükler

Kierkegaard, Heidegger, Hayat, Ölüm, Varoluş, Eksistensiyal-Ontoloji.

“Ölüm, herkesi eşit kılar.”

Seneca (M. E. Saraçbaşı, 2001: 361)

*“Dünyaya geldiğimiz gün bir yandan yaşamaya,
bir yandan ölmeye başlarız.”*

Montaigne (M. E. Saraçbaşı, 2001: 360)

“Yaşam varsa, ölüm de vardır.”

Yüan Mei (M. E. Saraçbaşı, 2001: 245)

“Varolmak ölümün huzurunda olmak demektir.”

(Bollnow, 2004: 103)

1. Giriş: Neden Ölüm?

Heidegger'in insanı anlamaya ve anlamlandırmaya çalıştığı birçok tanımlardan biri olan “ölüme-doğru-varlık” ifadesini farklı bir açıdan okuyacak olursak insan her an ölmekte olan varlıktır. Heidegger'in bu tanımına göre insan hayatı ölüm (mort) tarafından tehdit edilmektedir. İnsan ölümü herhangi bir vakitte cereyan edecek bir unsur olarak değil hayatın daimi bir unsuru olarak her an yaşamaktadır. Gerçekten ölüm karşısında insan hangi tavır takınırsa takınsın hayat, ölümü her an içermekte ve yaşamaktadır. Ölüm insandan ne ayrıdır, ne de uzaktır, onun ontik gerçekliği olarak hayatının baş ucundadır. Nerede, ne zaman ve ne şekilde gelirse gelsin o her zaman insanla birlikte. İnsan varlığının tartışmasız en son eylemi olan ölüm, onu bir gölge gibi takip etmektedir. İnsan ne yaparsa yapsın hayatta yaşayabileceği birçok olasılıkların içerisinde en mutlağı olan ölümü hiçbir zaman ne erteleyebilir ne de engelleyebilir. İnsan, ölümü hayatta yalnızca kaçınılmaz bir durum, bir varolmak olarak değil, aynı zamanda en üzüntü verici şey olarak da yaşamaktadır. Dünyada hiçbir olay ölüm kadar ağır ve üzüntü verici değildir. İnsanın ölümü bir başka şeydir, tarifsiz bir acıdır. İnsanın ölümü dünyanın ölümüdür. İnsan ölürlen adeta şeyler dünyası da onunla birlikte ölmektedir (Montaigne, 2006b: 7). Önemli olan ölenden bile ölümün esirgendiği çağımızda solukları kesen bir hızda yaşanan ölümü yaşamda iz bırakacak bir şekilde algılanmasını sağlayabilmek ve de çok hızlı unutulmasını engelleyerek ölüme hak ettiği anlamı kazandırabilmektir.

Tarihin hemen hemen her döneminde insanın sıradan bir durum olarak gördüğü ve yaşadığı ölüme farklı bir anlam ve değer kazandırabilmek gerçekten kolay değildir. Günümüzde bile insan hem kendini hem de varlığı doğa-fiziksel dünya ile sınırladığından ölümün anlamını eskisinden daha çok bilmeden yaşamaktadır. Bu da insanı ölüm düşüncesinden uzaklaştırmaktadır. 20. yüzyılda insanı ölüm düşüncesiyle tekrar barıştırıp yakınlaştıran egzistensiyalizm (existentialisme)'dir. Ölümün insanın kendi hayatını değil genellikle başkalarının hayatını garanti altına almak için yaşadığı modernitede onun eksistensiyal-ontolojik (existentiel-ontologique) yorumu her zaman dikkat çekmiştir. Çünkü her şey gibi ölümün de eksistensiyal-ontolojik tarihi vardır. Her birey tarihsel bir bağ içinde varlığa gelir. Bu süreçte bireysel yaşamın tarihi düzgün doğrusal bir akış değil bir halden başka bir hale girmektir. Kesintisiz devam eden bu

akış aslında bir sentez olarak, yani hayatın ve ölümün, tinin ve bedeninin, sonlunun ve sonsuzun, özgürlüğün ve zorunluluğun bir sentezi olarak ilerler (Taşdelen, 2004: 126). Bu tarih yalnızca ölümü yaşayanların değil ölüm karşısında sürekli değişen algılarımızın ve tutumlarımızın da tarihidir. O zaman tarihi başlatan şey ruh (âme) ve ölümün sentezidir. Varoluş (existence) gibi ölüm de tarihsel ve kültürel koşullar içinde gerçekleşir. Ölüm yaşamın içinde olsa da onun algılanması, zihinde canlandırılması, hele hele temsil edilmesi çok zordur. Zira ölümle öznenin ötesinde tanınmayan fakat bilinebilecek bir şeyin yakalanması vardır. Bu da neyle ve nasıl olacaktır? Bu durumda ölüm neyin algılanmasıdır? Ölüm neyin ölümüdür? Ayrıca ölüm bir varoluş tarzı mıdır? Bu tür soruları pozitivist-ampirik bir yöntemle yanıtlayabilmek çok güçtür. Çünkü pozitivism neden-sonuç ilişkisinde ampirik yöntemle bilgiye ulaşmaya çalışır. Pozitivist yöntem bilimin yalnızca tek bir mantığı olduğunu ve fiziki varlık alanı ile kültürel varlık alanında aynı yasaların geçerli olduğunu ileri sürerek varlığın, yaşamın, bilimsel ve felsefi önermelerin ampirik bakışla çözümlenmesini savunur. Bu hedefle yola çıkan pozitivist yöntem, akıl, zihin, doğru, gerçek, hakikat, irade, özgürlük, ölüm gibi birçok kavramın eksistensiyal-ontolojik anlamını kavrayamamıştır. Akıl ve deneyin ölüm karşısında yaşadığı yenilgiyi o da yaşamıştır. Bu doğrultuda düşünen Bauman'a göre de ölüm, "akıl en büyük yenilgisidir, çünkü akıl mantığının ve akıl gözüpekliliğine ve kendine güvenine destek veren –hatta bunları besleyen– boşluğun temelinde yatan saçmalığı dışa vurur." (Bauman, 2000: 25). Artık hem akıl hem de deneyin ölüm karşısında yapabilecekleri fazla bir şey yoktur. Fakat Husserl fenomenolojisi açısından yapılabilecek birçok şey vardır ve yukarıdaki sorular da bu yöntemden hareketle yanıtlanabilecektir. Bilindiği üzere Husserl'in fenomenolojisinde *noesis* (düşünce edimi) ve *noema* (duyu verisi) bir ve aynı şeydir. Bu durumda ölüm *noesis* olmadan *noema*'nın ya da tersinin olması gibi bir şeydir. Husserl'de *noema* her zaman bir şeyin *noeması* olup *noesis* ve *noetik* kavram çiftleri aynı şeyi gösterirler (Husserl, 1950: 304–305). O halde hayat ve ölüm birbirlerinden farklı iki şey değildir, aynı gerçeğin, yaşamın iki farklı yüzüdür. Bu bir bakıma hem ölecekmiş hem de hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamaktır. Ölüm üzerine bu iki farklı yorum nasıl tartışılırsa tartışılın ölüm düşüncesi açısından olağanüstü bir başarıdır ve varoluşun akıl karşısındaki zaferidir. Biz bu durumu çalışmamızda çıkış noktası olarak eksistensiyal-ontolojide ölümün anlam ve önemini Kierkegaard ve Heidegger üzerinden tartışacağız. Böylelikle çağımızda hem ölümün bastırılmış, ertelenmiş ve örselenmiş varlığını her iki filozofun okumalarıyla açığa çıkarmış olacağız, hem de ölümü tanımlamanın imkânsızlığı karşısında aslında onun bilinçli (conscience) bir durum olduğunu eksistensiyal-ontolojiden, özellikle Kierkegaard ve Heidegger'den hareketle temellendirip çözümleyeceğiz.

2. Eksistensiyal Bir Problem Olarak Ölüm

Tamamıyla akıl ve tefekkür içerikli iddialı bir söylemle yola çıkan modern çağ Kierkegaard'ın da eleştirdiği gibi hâlâ reklam ve tanıtım çağından öteye geçememiştir. Bir tefekkür çağı olacağına ve her şeyi imar ve inşa edeceğine dair söz vermesine rağmen kısa sürede her şeyi kökten sarstı, her şeyi devirdi, her şeyi alaşağı etti (Kierkegaard, 2000: 235, 240). Kierkegaard'ın 1840'lı yıllarda ironik bir dille ama büyük bir öngörüyle yaptığı bu sert eleştiri çok zaman geçmeden 20. yüzyılın ilk

çeyreğinde doğrulandı. Bu doğrulamanın en önemli göstergelerinden biri modern insanın ölüm karşısındaki umursamaz, örseleyici, öteleyici, yozlaştırıcı ve yıkıcı tavrıdır. Hâlâ ölüm üzerinde negatif algının, sosyo-psikolojik yıkıcılığın yaşanmasında modernitenin büyük bir etkisi vardır. Günümüzde de ölüm eskisinden daha çok kolektifleştirilip dışsallaştırılmıştır. Hatta hayat ve ölüm arasında var olan bütüncül ilişki yadsınarak ölüm hayatın dışına itilmiştir; hastanelere, yoğun bakım ünitelerine, morglara terk edilmiştir. Sonuçta ölüm her şeyin sonu olarak görülüp insanla birlikte yalnızlığa ve kaderine terk edildi. Bu yüzden hangi açıdan bakılırsa bakılınsa modernitede “bireyin ölümü, yaşamın hiç olmadığı kadar kolektifleşmesi ve dışsallaşması” halidir (Barrett, 2003: 176). Hiç şüphesiz ölümle ilgili böyle bir negatif algının oluşmasından saf akıl değil araçsal akıl, yani modernite sorumludur. Modernite her alanda ve her şeyde olduğu gibi ölüm fenomeni karşısında da otoriter bir zihniyetle, otoriter ve totaliter bir akılla hareket etti. Nietzsche'nin de dediği gibi modernite kitle neredeyse hakikat de oradadır bilinciyile hareket ettiğinden kısa sürede otoriter bir zihniyete dönüştü, hem birey ve toplumun hem de ölümün reflekslerini sürüleştirdi (Nietzsche, 1996: 156). Bununla yetinmeyen modern insan başta ölüm olmak üzere zihnine ve Varlık'a (Être)/yaşama (vie) bir sürü yabancı ağır söz ve değer de yükledi. Gerçi başlangıçta modernite ölümün bir son olmadığını, onun hayat ve varlıkla iç içe olduğunu kabul ediyordu. Hatta hayat ile ölüm arasında keskin sınırlarla çizilmiş ontolojik ve epistemolojik bir ayırım, bir bellek bölünmüşlüğü de yoktu. Fakat Aydınlanma felsefesiyle birlikte ortaya çıkan yeni modernite anlayışı her şeyde olduğu gibi hayat ile ölüm arasında da ontolojik-epistemolojik bir ayırım, bir bellek kopukluğu meydana getirdi. Zaten yeni modernite anlayışı varlıktan bilgiye, zamandan mekana, değerlerden eğitime kadar her alanda ontolojik-epistemolojik kopuşu ifade eder. İnsanı doğanın sahibi ve efendisi yapmak, homojen bir düşünce ve toplum yaratmak, yapay özgürlüklerin ve tüketimin önünü açmak hedefleriyle yola çıkan modernite, toplum, kültür, sanat, politika ve eğitim gibi birçok alanda köklü dönüşüm ve değişimlere gitti. Bu durum akıl, bilinç, zaman ve mekanda radikal kopuşlara yol açtı (Jamesson, 2004: 21, 28). Hatta başta ölüm olmak üzere akıl, zihin, doğru, gerçek, hakikat, yaşam ve özgürlük gibi kavramların çözümlemelerinde paradokslara düşmekten kendini kurtaramadı. Her zaman acının, gözyaşının ve umutsuzluğun adı oldu. Her sorunun çözümlenmesinde olduğu gibi ölüm fenomeninin çözümlenmesinde de bir yandan endişe, hüznün, acizlik, güçsüzlük, karamsarlık ve tükenmişlik gibi duyguları, öte yandan da tikelcilik, bireysellik, görecelik, güvensizlik, belirsizlik ve yozlaşma gibi durumları yaşattı.

Tüm çağlar içinde 20. yüzyıl ölümün hem daha çok yaşandığı ve daha çok konuşulduğu hem de anlam ve değerinden daha çok uzaklaşıldığı bir çağ olmuştur. Hâlâ ölüm, ya rutin, bilindik, cereyan eden bir olay olarak görülüp sıradanlaştırılmaktadır, ya da doğal olmayan, dehşet, kaygı verici bir fenomen olarak görülüp lanetlenmektedir. Gerçi ölüm üzerindeki bu görüşlerin hiçbiri yeni değildir, birçok geçmişten miras kalmıştır. Tarih boyunca ölüm üzerine olumlama, yüceltme, kayıtsızlık, indirgeme ve yadsıma gibi birçok düşünme şekli olsa da ona karşı çoğunlukla şizofrenik bir tutum takınılmıştır. Kimi için ölüm görülmezden gelinirken, kimi için gelmiş geçmiş en yararsız, en kötü şey, kimi için tüm varoluşun başlıca belası, her şeyin içine kısırdığı, hiç kimsenin yok edemediği bir ur, bir trajedi ya da en kötü ceza, kimi için doğal

olmayan dehşet, kaygı verici marazi bir fenomen, kimi için ise hayatın anlamı, varoluşun açılımıdır. Tarih boyunca ölüm daha çok bir felaket, bir kasvet olarak görülse de her zaman öyle değildir. Hatta “ölüm çok kötü bir şey olsa bile, yine de insanın başına gelebilecek en kötü şey” değildir (Soll, 2006: 53). Yaşam ya da doğum kadar ölüm de normaldir. Nasıl ki gündüz ile geceyi, aydınlık ile karanlığı, yukarı ile aşağıyı, beyaz ile siyahı birbirinden ayırıp tanımlayamıyorsak ölüm de yaşamdan ayrılamaz, onlar gibi bağlaşıklık kategorilerden birisidir. Birbirlerini ne dizginler ne de altüst ederler. Aksine yaşamı canlandıran ölümdür. Ölüm yaşamı “daha şiddetli ve dokunaklı kılarak canlandırır ve işletir.” (Ames, 2006: 125–126). Descartes’ın ruh ve beden ilişkisinde öngördüğü gibi hayat ile ölüm arasında süreklilik ve karşılıklı bağlılık vardır. Gerçekten hayat ile ölüm birbirlerine karşılıklı bağlıdır. Biri olmadan diğeri varlık sahnesine çıkamaz. Herakleitos’un da dediği gibi “Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir.” (Herakleitos, 2005: 88. Fragman). Bu ifadede görüldüğü gibi hayat ile ölüm arasında bir zıtlık yoktur. Herakleitos’un ontolojisinde diğer karşıtlıklar gibi hayat ile ölüm karşıtlığı da aslında bir ve aynı şeydir. O zaman hayat ile ölüm karşıtlığı “başka bir şeyin ölümüyle dirilmek”ten başka bir şey değildir (Heidegger–Fink, 2006: 149). Bu durumda her ikisi de aynı varlığa sahiptir. Hayat ölümden daha az bir varlığa sahip olmadığı gibi ölüm de “hayattan daha az bir varlığa sahip değildir” (Özkan, 2013: 19). Çünkü her ikisi de yaşamın dışında ya da sonunda değil bizzat içindedirler, yaşamın merkezinde, çekirdeğinde oturmuşlardır (İnam, 1999: 18–19). O halde ölümün aranacağı, sorgulanacağı ve yorumlanacağı yer bu merkezdir. Öyleyse sorun ölümün kendisinde değil ona karşı duyulan yersiz korkudur (Akdemir, 2010: 132).

Felsefede ölüm sorunu özellikle Sofistlerden itibaren sorunsallaştırılmaya çalışılmış olsa da o asıl sorunlaştırılmasını egzistansiyalizme borçludur. Egzistansiyalist filozoflardan önce, her biri doğrudan egzistansiyalist olmasa da egzistansiyalizme yaptıkları katkılarla ön plana çıkan Sokrates, Montaigne, Nietzsche gibi birçok düşünür ölümüne dair varoluşsal (existentiel) tutum geliştirebilmişlerdir. Fakat ölümü gerçekte sorunsallaştıran Kierkegaard, Heidegger ve Sartre gibi egzistansiyalist filozoflardır. Herhalde egzistansiyalist felsefe olmasaydı ölüm, hayatta, bilim, felsefe ve sanatta hiç gündeme gelmeyecek kadar sıradanlaşacaktı. Felsefede ölüm sorunu “Ölüm yaşamın sonu mudur, yoksa yaşamın kendisi midir?” sorusuyla gündeme gelmiştir. Bu soruyu Kierkegaard ve Heidegger, Sofistlerden farklı olarak ama Sokrates’e yakın bir duruşla yanıtlamışlardır. Sokrates için ölüm hiçlik ya da yokluk değildir, aksine ölüm yaşamın kendisidir ve “bir değişimdir, bulunduğumuz yerden canın, tinin bir başka yere geçmesidir.” (Platon, 1993: 40 c). Kierkegaard ve Heidegger’e göre de ölüm yaşamın kendisidir. Onu bir başka yerde değil yaşamın içinde aramalıdır. Ölüm üzerine farklı çağlardaki bu ortak tepite rağmen modernitenin etkisinde kalan modern insan, ölümü, birey, toplum ve bilimde yıkıcı “negatif-değer” olarak görüp yaşamın dışına itti. Oysa ölüm hayat gibi yaşamın bir parçasıdır, onu evetleyip anlamlandıran fenomendir, yaşamın fark edilmesidir. Nasıl ki iyi ile kötü bir ve aynı şeyse ölüm ile hayat da bir ve aynı şeydir. Hayatın olduğu yerde ölüm, ölümün olduğu yerde de hayat vardır. Bir temizlenme ve arınma olan ölüm hayatın arkası, diğer yüzü, görünmeyen yüzü, yani tamamlayıcı yüzüdür. Eğer hayatı anlamak istiyorsak onun karşıt yüzü olan ölümü de anlamamız gerekiyor.

Ölüm olmasaydı hayat durağan, sıkıcı ve içinde nelerin olabileceği bilinmiş olurdu. Dünyada her varlık ölümlüyle yoğrulup mayalanarak hayat bulmaktadır. Herakleitos’un da dediği gibi ruhları bile nemişlendiren ölümdür. Onun sayesinde her şey bir başkasının ölümünü yaşamaktadır. Bu bağlamda “Ateşin ölümü havanın doğumudur; havanın ölümü suyun doğumudur.” (Herakleitos, 2005: 76 ve 77. Fragmanlar). Gerçekten yaşayan ve ölen aynı şeydir. Ortada gündüz ve gece, yaz ve kış, genç ve yaşlı, tokluk ve açlık karşıtlarında olduğu gibi yalnızca bir değişim vardır. Hangi yönden bakarsak bakalım ölüm hem içeriden hem de dışarıdan yaşamın uzağında değil onunla bağlantılıdır. O yaşamın bir zıddı ya da yaşamın kendisinden başka bir yerde türeyen değildir. “Bizzat yaşam onu üretmiştir ve onu içerir.” (Parkes, 2006: 179). Ölüm yaşamdan bağımsız değildir. Yaşama form verendir, yaşamın oluşturucu bir anıdır. Montaigne’ye göre de ölüm her bakımdan yaşamla karışıp kaynaşmıştır. Ölüm ve yaşam birbirleriyle aynı şeydir. Ölüm yaşamın kökenidir. Hatta sonsuz olan hayat değil ölümdür. Ölüm sonsuzluktur. Yaşamın sonsuzluğu ölümün sonsuzluğundan önce değildir. Ölümün bulunmadığı yaşam korkunçtur. Ölümün olmadığı yaşam anlamdan ve ilgiden yoksundur. Ölüm yoksa yaşamın da hiçbir anlamı yoktur. (Montaigne, 2006a: 123, 137, 143; Malpas, 2006: 235). Ölümü düşündüğü kadar başka hiçbir şeye kafa yormadığını ifade eden Montaigne’ye göre ölümün belli bir zamanı ve mekanı da yoktur, ölüm her anda ve yeredir. Bu yüzden ölümü herhangi bir temel ihtiyacımız gibi, örneğin toprak, su, hava ve ateş gibi görüp karşılamalıyız. Bu durumda ölüme alışmak, ölmeyi öğrenmek demektir, ölmeyi öğrenmek ise özgürleşmektir. Ölümün insanı nerede beklediği belli olmadığına göre insan onu her yerde aramalıdır. Bu arayış aslında ölüme ısınma, alışma seanslarıdır. Ölüme alışmak ise “özgürlüğe alışmaktır. Ölmeyi öğrenen bir insan, tutsak olmayı bilmez. Ölmeyi öğrenmek, bizi boyun eğmekten ve baskından kurtarır.” (Montaigne, 2006a: 129). O halde ölmeyi öğrenmek yaşamayı öğrenmektir. İnsanlara ölmeyi öğretmek ise aslında onlara hayatı, özgürlüğü ve düzeni öğretmektir. Zira ölüm evrensel düzenin parçalarından biridir. Bu durumda ölüm, ölümden yaşama ve yaşamdan ölüme yapılan evrensel bir yolculuktur. Bu yolculukta yaşamın görevi ise insanı ölüme hazırlamaktır. İnsanın ölüme hazırlanması için de herhangi bir özel çaba göstermesine gerek yoktur. İnsan yaşamın içinde olduğundan ölümün de bilincindedir. İnsan bunu fark etmese bile yine de ölümün uzağında değildir. Heidegger’den önce Montaigne’in de vurguladığı gibi insan hayatta iken aslında ölümün farkındadır ve her an ölmektedir (Montaigne, 2006a: 138). Ölümle ilgili bu pozitif yorumlara rağmen ölüm her zaman hayat kadar dikkat çekmemiştir, tam tersine her şeyin, her problemin sorumlusu ilan edilmiştir. Belki ölüm hayat kadar dikkat çekmiş olsaydı geçmişten günümüze yaşadığımız birçok sorun da çözümlenmiş olurdu. Ontik bir buyruk olan ölümün felsefede idealist, realist, materyalist, düalist, fenomenalist ve egzistansiyalist olmak üzere birçok yorumu vardır. Onların her biri ölümü, ya yüceltmıştır, ya küçümsemıştır, ya yok saymıştır, ya hayatın sonu veya yok oluş olarak görmüştür, ya da birini diğerine indirgemıştır. Ama hiçbiri egzistansiyalizmde olduğu kadar dikkat çekici değildir. Egzistansiyalizm için söz konusu olan şey öncelikle ölümün manasıdır. Sokrates, Montaigne, Kierkegaard, Heidegger ve Jaspers gibi birçok filozofa göre insan ölüm karşısında kayıtsız kalmamalıdır. Ölüme karşı kayıtsız kalmak hayata karşı kayıtsız kalmaktır. Ölüme karşı kayıtsız kalmak “aslında hayatın tükenişini suni şekilde saklama ve ölümden kaçma teşebbüsüdür.” (Bollnow, 2004: 83). Ölümden kaçmak insana, ne ölümün zamanını

geciktirir, ne de ölümün varlığını ortadan kaldırır, aksine insanı hayattan uzaklaştırıp yabancılaştırır. O zaman ölüm varoluşsal bir öncelik olarak her an düşünülmelidir, her an idrak edilmelidir. Ölümü idrak etmekle hayata dokunulur, hayatın kendisine ait bir olay gözler önüne serilir. Bu da kültür ve medeniyet üretmektir. Yaşamın birbirine karşıt ama tamamlayıcı iki kutbu olan hayat ve ölüm arasında gidip gelmek, kültür ve medeniyet üretmektir. O halde ölüm, insanın herhangi bir zaman diliminde başına gelecek olay ya da belli bir zaman dilimine yayılan can çekişme olayı değildir. Ölüm hayatın daimi unsurudur. Hayat ölümü, ölüm de hayatı her an içermektedir (Bollnow, 2004: 78, 84).

Egzistansiyalist felsefeyi dışarıda bırakacak olursak birçok düşünür, yazar ve bilim insanına göre ölüm acı, düşüş ve yokluk, başka bir deyişle varlığın yokluğa dönüşmesi olup tanımlanamaz bir kavramdır. Her ne kadar ölüm tanımlanamaz bir kavram olarak görülsün de yine varlıkların içinde buldukları durumdan hareketle onu tanımlayabiliriz. Böyle bir tanıma göre ölüm, genel olarak canlılarda canlılığın, yani hayatın tam ve kesin olarak sona ermesidir, özel olarak ise kişiye canlılık kazandıran fonksiyonların ortadan kalkmasıdır (TDK, 1998: 1726–1727). Bu tanım bilim açısından kendi içinde bir gerçekliği dile getirirse de eksistensiyal-ontoloji açısından varoluşsal bir gerçekliği, yani varlığın durumunu nasıl sürdürebileceğini dile getiremediğinden sorunlu bir tanımdır. Eksistensiyal-ontolojiye göre ölüm, gerçekte biyolojik bir durum olmayıp ne hayatın sona ermesidir, ne de yok oluş, aksine bireysel varoluşun ve hayatın anlamının farkına varılıp anlamlandırılmasıdır. Varlık ve varoluş, hayat ve ölümle anlam ve değer kazanır. Bu durumda hayat ve ölüm bir bütünün eşit iki parçası gibidir. Karşıt kavramlar olmalarına rağmen birbirlerini anlam ve değer açısından zenginleştirerek tamamlarlar. Ölüm ısrarla hayatın son anı olarak görülsün de bir değişim ve yenilenme cephesi olarak yaşamın her yanına, her anına yayılmıştır. Ölüm yaşamın dışında bir fenomen olmadığına göre onu hayattan ayrı düşünemeyiz. Bu durumda ölüm, yaşamın merkezinde oturan temel olgu olup yalnızca “yaşamın bir fenomenidir” (Heidegger, 2008: 262). Bu tespitler ve açıklamalarda da görüldüğü gibi ölüm fenomenini mutlak olarak tanımlamak gerçekten güçtür. Buna rağmen o, “tuhaf bir biçimde, bütün varlıkları var eden o nihai boşluğu, o varolmayı temsil” etmeyi sürdürmektedir (Bauman, 2000: 11).

Dünyada akılla birlikte en eşit dağıtılan, akıldan sonra herkese eşit uzaklıkta ikinci unsur olan ölüm tüm canlılarca ortak yaşanır. Fakat hayat gibi ölümü de aynı anda bilinçli olarak yaşayan tek varlık insandır. Montaigne'in de dediği gibi dünyaya geldiğimiz gün bir yandan yaşamaya, bir yandan da ölmeye başlarız. Hayatta ölümü ölümde hayatı yaşarız. Bu duruma rağmen hayat ve ölüm birbirleriyle barışık değildirlen, her ikisi de birbirlerini tehdit ederler. Varlık alanına önce hayat çıkmış olsa da hayat olduğu zaman ölüm, ölüm olduğu zaman hayat tehdit altındadır. Bu denklemde önemli olan hayatın anlam ve değerinin farkına varabilmektir. Hayatın anlamı fark edildiği zaman ölüm de fark edilecektir, onun bir son olmadığı görülüp içselleştirilebilecektir. Zaten yaşam, hayatın ve ölümün döngüsüdür. Yaşayan her canlı (vivre) aynı zamanda ölüdür. Yaşayanların kaynağı ölenlerdir, ölümler de yeni yaşamların kaynağıdır. Dünyada ölümler hep yeni yaşamlara yol açmak için gerçekleşir. Bu durumda ölüm hayatın sona ermesi değil varlığın, varoluşun bilincinde olmaktır. İnsan dahil her varlığın devamı ölüm sayesinde. Ölümle varlık adeta yenilenir,

yeniden dile gelir. O zaman ölüm bir dönüşümdür, hayatın ters düz edilmesidir. İnsanın varlığını sürdürdüğü bir varoluştur. Ama ölüm için bir deneyim söz konusu değildir. Heidegger'in de dediği gibi kendi ölümümüzü değil ancak başkalarının ölümünü deneyimleyebiliriz. Sonuçta biz ya da başkaları, kim ve hangi canlı olursa olsun ölümü bir defa yaşar. Bu özelliğiyle ölüm en demokratik, en adil güçtür; sayısız farklılıkları ortadan kaldırır, hayatı herkes için eşitler (Horwitz, 2006: 31, 38, 40). Yerine göre güvenilir bir danışmandır, yerine göre de bir şifadır, bir törpüdür; kibri, egoyu, alışkanlıkları, tarihi, kültürü ve medeniyeti törpüler.

Canlılar içerisinde öleceğini bilen tek varlık olan insan ölüme her zaman mesafeli durmuştur. Ama bu durum hem insanın kendisinde endişe, kaygı ve korkuya yol açmasını hem de ölümlle ilgili farklı anlayışların ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Felsefede “Ölüm yok olma.” diyen görüşleri dışta bırakacak olursak ölüm genelde bir dönüşüm olarak görülmüştür. Buna rağmen her filozofun ona yüklediği anlam farklıdır. Hatta aynı akım içinde bile bir birlik ve bütünlük yoktur. Bu durum büyük farklılıklar göstermemesine rağmen egzistansiyalist felsefede de vardır. Felsefede ölümlle en içli dışlı olanlar egzistansiyalistlerdir. Onlar “Ölüm nedir?” sorusunu “İnsan her şeyden önce her an ölmekte olan bir varlıktır.” ön kabulünden hareketle yanıtlamışlardır. Bu eksende ölüm olgusunu çözümlenmeye çalışan egzistansiyalistler, hayat ile ölümün sarmal ve döngüsel bir ilişki içinde olduğunu ileri sürerek onun üzerine farklı okumalar yapabilmişlerdir. Böylelikle tarih boyunca genellikle önemsiz görülüp ihmal edilen ölüm fenomeni egzistansiyalizm sayesinde asli manası içinde yeniden keşfedilmiştir (Bollnow, 2004: 77).

3. Kierkegaard ve Heidegger'de Eksistensiyal-Ontolojik Bir Fenomen Olarak Ölüm

Kierkegaard, ölüm fenomenini eksistensiyal-ontoloji ekseninde sistemli olarak yorumlayan ilk filozoftur. Ona göre yaşamın son eylemi olan ölüm tamamen varoluşsal bir eylemdir. İnsanın ölümü düşünmesi hayatı düşünmesi, yemesi, içmesi, yürümesi, uyuması gibi bir eylemdir. Ölüm de insanın varoluşuyla birlikte aynı eksendedir. İnsanın varoluşu o kadar gerçek, dayatıcı ve kuşatıcı olduğundan onsuz tüm kavramlar boş ve anlamsızdır. İnsanın varoluşu asla bir spekülasyon konusu olmayıp insanın tüm yapıp ettikleriyle ve durumuyla karışmış bir gerçekliktir. Varoluş, ölüm dâhil insanın tüm edimlerini kapsamaktadır. Varoluş güneş zerresi kadar apaçık olmasına rağmen insan, onu aklın aynasında yansımış olarak göremez, ancak hayat içinde karşılaşarak görebilir. Varoluş zaman ve mekanın uzağında bir yerde değil insanın hayatındadır, dünyanın içindedir, insanın tüm aklı aynaları etrafında görünmeden akıvermektedir. Ölüm de öyledir. O da varoluş gibi hem hayattan zaman ve mekana hem de onlardan hayata doğru akmaktadır. Bu durumda hayat ölümün ölüm de hayatın kendisidir. Ölüm yalnızca hayatın kendisi değil aynı zamanda bizzat hayatın varlık koşuludur (Barrett, 2003: 166; Bollnow, 2004: 80). Kierkegaard'da ölüm fenomeni yalnızca biyolojik ya da sosyal bir kategori değildir. Aksine onda ölüm, hem insanın bireyselliği ve varoluş gerçekliğiyle yüzleşmektir, hem de önceden hissedilebilen ve hayatı değiştirebilen bir fenomendir. Ayrıca ölüm insanın kendi varlığı içinde yaşayacağı bir imkândır; bir başkasının değil öncelikle insanın kendinin yaşayacağı bir imkândır. Ancak ölüm

yaşamdan önce değildir. Kierkegaard'a göre yaşam her şeyi öncelemektedir; “önce yaşam gelir; daha sonra er ya da geç (ama mutlaka yaşamdan sonra) teori gelir.” (Kierkegaard, 2005: 643). Yaşamın iki farklı yüzünden biri hayatken diğeri de ölümdür. Her ikisi de insanın iki yönlü mizacına karşılık gelen iki farklı fenomendir. Hayatın anlamı ve amacı ne yaşamak için çalışmak ne de onun acılarından kurtulmak için ölmektir. Hayatı anlamlandıran hem yaşamak için çalışmak hem de onun çengeline takılmamak için ölümün varlığını fark edip onu içselleştirmektir. Hayat ve ölüm birbirlerinden ayrı anlamlandırılıp yorumlanamayacağına göre onlar adeta bir madalyon gibi yaşamın iki farklı yüzüdür. Bu apaçıklığa rağmen yaşamı onlardan birine indirgemek yaşam için bir ikilemdir (Kierkegaard, 2013: 44). İnsanın ikilem içinde kalmasının nedeni ise hayat ve ölüme ontolojik bir bakışla bakamamasıdır. Ölüm de hayat kadar ontolojik bir zorunluluktur, varoluşsal bir bedeldir (Büyükdüvenci, 1999: 41). Bu yüzden Kierkegaard'ın felsefesinde hayat ve ölümün birbirlerine karşı bir önceliği yoktur. Çünkü ölüm bir son değil hayata bir geçiş yoludur. Bu geçiş ise aslında hakikatin tecelli etmesidir. Bu bağlamda Kierkegaard, ölümü, sübjektif hakikat ve objektif hakikat ayrımından hareketle sübjektif ölüm ve objektif ölüm olmak üzere ikiye ayırır. Sübjektif ölüm insanın sahip olduğu değil varolduğu bir hakikat olarak yaşamla iç içe olan ölümdür. Objektif ölüm ise iki kere ikinin dört ettiğinin bilinmesi ve tanınması gibi bütün canlılar için geçerli olan genel ve evrensel ölümdür (Barrett, 2003: 174–175).

Kierkegaard'da insanın ölümü varoluşsaldır ve dünyanın gerçekliğine uygundur. Bireyin ölümü de kendi dünyasına ve zamana uygundur. Çünkü “yaşamın anlamı ölmektir” (Kierkegaard, 2005: 730). Fakat ölüm dünyanın sonu değildir, yalnızca dünyadan el etek çekmektir. Ölümle dünya son bulmaz. Bu, Schopenhauer'ın dünya tasavvuru gibi değildir. Schopenhauer'ın iddia ettiği gibi Kierkegaard'da da ölümle bilinçli olmam ve kendimin olmam sona erdiği zaman evren son bulmamaktadır (Loptson, 2006: 268–269). Ölüm dünyanın/evrenin sonu değildir. Dünya bensiz çok iyi olarak da varlığını sürdürebilmektir. Çünkü doğal dünyanın kişisel-olmayan olguları vardır. Öyleyse ölüm kısa süreli bir acı olsa da yalnızca bireyin ölümüdür, dünyanın ve yaşamın ölümü değildir. Ölümün bireysel olarak gerçekleşmesinin nedeni ise ruhtur. Ruh ontik bir edim olarak “dünyadan vazgeçmeye istekli” bir yapıya sahiptir (Kierkegaard, 2005: 733). Böyle bir yapıda olmasından dolayı ruh bedeni terk eder. Ruhun bedeni hemen terk etme isteği aslında hakikatle yüzleşme isteğidir. Hem ruh hem de hayat en yüksek değeri ölümle kazanır. Ama dünyada insanın ölümü, ne diğer ölümler gibidir, ne de sıradan bir şeydir. Aksine çok büyük bir olaydır. Zira dünyada ölümlü olduğunun bilincinde olan yalnızca insandır. Tüm ölümlüler öleceğine göre insan da ölümlüdür. Kierkegaard'da ölüm ve acı çekme insan varoluşunun temelidir (Solomon, 2006: 308). Ölümün temelinde acı olsa da aslında o, dünyada bir türlü gelmeyen huzurun başlangıcıdır, huzurlu bir uykudur. Adeta bir doğum çılgılığıdır. Bu, varoluş içinde bir çılgıktır. O zaman varolmak, ölümden hareketle varoluş çılgılığı atmaktır. Kierkegaard'da göre ölümün habercisi olan bu çılgılık yaşamda herhangi bir zamanda karşılaşılan olumsuz olaylardan sonra ölümü hissetme korkusuyla atılan çılgınlıkla değil, doğumdan hemen sonra atılan ilk çılgınlıkla başlar (Kierkegaard, 2005: 755). İnsanın doğum esnasında hayatla ilk kucaklaşma anı onda tarifsiz bir acıya neden

olur. Bu acı insanın aynı zamanda hem ölümün acısını hem de ölümden kaçışın olamayacağını tüm hücrelerine kadar hissedilip yaşanıldığı andır.

Kierkegaard’da ölüm uzak bir yerde değil yaşamın içindedir. Orada bir yerdedir; yanı başımızdadır, insanın içsellindedir. İnsandan, sosyal hayattan, zaman ve mekanın dışında başka bir yerde değildir. Ölüm varoluşun içinde, göbeğinde oturmaktadır. Yaşamla aynı ontik gerçekliğe sahip biri olarak varoluşun içindedir, onun içine giren hakikattir, hakikatin içindeki varoluştur, başka bir deyişle hakikatin dışı vurma hallerinden biridir (Barrett, 2003: 172). Bu durumda ölüm bir yandan yaşama başlangıç noktasıdır, öte yandan kaçınılmaz olarak tekrar yaşama geri dönecek noktadır. Fakat ölüm sorunsuz varoluş değildir, aksine tüm sorunları üzerine toplayan varoluştur, ancak problemleri bir varoluştur. Kierkegaard bu durumu “yeryüzündeki bütün varoluşumuz bir tür hastalıktır.” diye ifade eder (Kierkegaard, 2000: 70). Fakat varoluştaki bu hastalıklı durum sürekli devam eden bir durum değildir, bazen hemen bazen de biraz sonra gerçekle yüzleşmekle veya sevgi ile ortadan kalkabilmektedir. Yaşamda sevgi ile ölüm, demir ile karbonun birbiri içinde eriyip kaynaşması gibi birbiri içinde eriyerek kaynaşmışlardır. Bollnow’un da altını çizdiği gibi işte “bu kaynaşma içinde gerçekleşen en ulvi hayat” ölümdür (Bollnow, 2004: 86).

Kierkegaard’da ölüm bir kurtuluştur ve her türlü acının sona ermesidir. Acı çekmek insanın hayvanlığını aşmasıdır, ruhu ve benliğiyle birlikte olgunlaşmasıdır. Onun da dediği gibi “insanı hayvandan üstün kılan, onun acı çekmesinin gerekliliğidir.” (Kierkegaard, 2001: 23). Acı çekmek varoluşu duyumsamaktır. Acı çekmek çevresine şefkat dolu gözlerle bakmaktır, başkalarını fark edebilmektir. Acı çekmek merhametle yoğrulmaktır. Modern insan daha çok sadizm veya mazoşizm anlamında bir acıya sahip olduğundan acı içinde gizlenmiş olan sevgi, şefkat ve merhamet gibi duygulardan yoksundur. O, ruhunda merhamet duygusunu gidermek için sosyal, kültürel ve siyasal süreçlerde olduğu gibi sevgi, saygı, hoşgörü, dostluk, kardeşlik, eşitlik, adalet, özgürlük, dayanışma ve barış gibi duygularda da tefeciye muhtaç bırakılmıştır, onun eline düşürülmüştür. Sonuçta sevgi ve merhamet aranıp da bulunamayan bir cevhere dönüşmüştür. Modernitenin bir sonucu olarak hem merhamet hem de merhametli insan mekanı, şehirlerimizi, dünyayı, varoluşu terk etmiştir. Nereye bakarsak bakalım onları göremiyoruz. Merhametle yoğrulan insanı artık modern şehirlerin şatafatlı caddelerinde, rengârenk alışveriş merkezlerinde değil, terk edilmiş mezarlıklarında, hapishanelerinde, gözyaşıyla ıslanmış kumsallarında, çölde aramalıdır (Kierkegaard, 2012: 36–37). Kierkegaard’ın ölümle merhamet arasında bu denli kuvvetli bir bağ kurmasının nedeni ölüm gibi merhameti de insan hayatına yakınlaştırma isteğidir. Ölümü insana yakınlaştıran ve yakıştıran en önemli duygulardan biri merhamettir. Kierkegaard’ın varoluşsal ontolojisinde ölüm aynı zamanda ruh ve bedenin dinginliğe ermesidir. O, doğumundan ölümüne kadar hayatının her döneminde melankolik bir kişilik sergiler. Birkaç uzun metnini dışarıda bırakacak olursak onun kısa pasajlar halinde yazması, düşüncelerini kırıntılar halinde bir iki cümleyle yazıya dökmesi bu kasvetli ruh halinin bir işaretidir. Her insanda olabileceği gibi onda da melankolinin her halinin karamsarlığı, bıkkınlığı, miskinliği, umutsuzluğu her zaman üzerindedir (Kierkegaard, 1996: 109; 2013: 15). Ruhunda sürekli zehirli şüphe dolaşmaktadır. İşte Kierkegaard, insanın bu durumu aşmasının, içerisine düştüğü boşluktan kurtulmasının yollarından biri olarak ölümü görür. O, bu durumu kendisinden hareketle şöyle anlatır: “Lakin

ruhumdaki o zehirli şüphe her şeyi yalayıp yutuyor. Ruhum ölü bir deniz gibi, üzerinden hiçbir kuş uçamıyor; yarı yola gelince, baygın halde aşağı düşüyor, ölümün ve yokoluşun içine.” (Kierkegaard, 2013: 59). Bu açıdan onda ölüm hayatın bin bir çeşit acılarından kurtulup yaşamla kucaklaşmaktır. Kierkegaard’da ölüm ayrıca ebedi teslimiyettir. Ona göre ebedi teslimiyette barış, dinginlik ve hüznün vardır. Her üçünün diyalektiğinde ruh dinginleşir, insan sonsuz bir huzur ve mutluluğa kavuşur (Kierkegaard, 1990: 40).

Kierkegaard, korku, titreme, endişe, kaygı ve umutsuzluk gibi kavramları da ölümden ayrı düşünmez ve onların her birini ölümle ilişki kurarak açıklar. Ona göre ruhun bu tüm halleri yaşamın doğal gerçekliği içinde varlığa gelir. İnsanın ölüm karşısında yaşadığı korku aslında ben olmaya başlama korkusudur. Modern insan eskiçağ insanından daha çok bu korkudan ve duygularının gerçekliğinden uzak olmakla ayrılır. İnsan neden korktuğunu bilmeden korkar, “aslında korkunç olmayan bir şeyden korkar” (Kierkegaard, 2001: 17). Bu korkunun merkezinde de tüm korkularda olduğu gibi ölüm korkusu vardır. Ölüm korkusu tüm korkuları öncelemektedir. Kierkegaard umutsuzluğu da ölümle ilgili bir hastalık olarak görür. Umutsuzluk kendisinden kurtulmak için ölmeyi istediğimiz halde ölemediğimiz bir hastalıktır. Umutsuzluk insanın kendinden kaçmaya çalıştığı, kendiyi yüzleşmekten korktuğu duyguların başında gelir. Kierkegaard umutsuzluk durumunda tüm yaşama eşlik eden ve yön veren varoluşun gizemini ölümden hareketle açınlar. Bundan dolayı varoluşu umutsuzluk ve ölümden ayrı düşünemez. Varoluşun özü “sonsuzluk” özlemiyle yanan insanın “sonluluk” çırpınısından doğan kıvılcımlardır. Bu çırpınış kendini yer yer umutsuzluk olarak gösterir. Kierkegaard umutsuzluğu “ölümcül hastalık” olarak kavramsallaştırarak ölüme doğru giden bir hastalık olarak görür. Yani umutsuzluk dışarıdan insan varlığına eklenen bir durum değil, aksine insanın varoluş sürecinde iç dünyasında yaşadığı “çelişkili işkencedir, benliğin hastalığıdır.” (Kierkegaard, 2001: 26). Bir ikilem içinde kalmayı ifade eden umutsuzluk hem kendi olmayı istememek hem de kendi olmayı istemektir. Ayrıca Kierkegaard’a göre umutsuzluk herhangi bir kişiye özgü değildir, ölüm gibi evrenseldir. Ancak umutsuzluk hem günah olmasıyla hem de insanı başka günlere sürüklemesinden dolayı ölümden ayrılır. Ölüm hiçbir şekilde günahın yaşanacağı bir durum değildir. Yalnızca birey iradesine bağlı ölüm seçimleri günah olabilir, fakat hangi şekilde yaşanırsa yaşansın ölüm fenomeninin kendisi günah değildir. Kierkegaard’a göre insan umutsuzluğu dünyada aşamadığından bu durum onda ölümcül bir hastalığa dönüşmüştür. Böyle bir durum karşısında aklı ve duyguları birbirine karışan ve ne yapacağını bilmeyen insan hemen hayatta duraksamaya ve bocalamaya başlar. İnsanın içinde bulunduğu bu durumu iyi değerlendiren umutsuzluk bunu fırsata dönüştürerek tüm gücüyle insanın benliğini, ruhunu kemirmeye başlar. Böylelikle insanda ölümcül hastalığa dönüşen umutsuzluk onun benlik ve ruhu dahil tüm ilişkilerini sarıp sarmalar. Kierkegaard umutsuzluk durumunda insanın nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu anlatabilmek için umutsuzluk ile ölümsüzlük arasında da bir ilişki kurar. Ona göre nasıl ki umutsuzluk benliğin hastalığı ise ölümsüzlük de ruhun hastalığıdır. İnsan her durumda bu iki olumsuzluk sarmalından kurtulmalıdır. Fakat bunu her insan başaramaz. Bunu ancak her türlü köle diyalektiğinden kurtulmuş olan insan benliği başarabilir. Bu da insanın yaratıcısıyla karşı karşıya gelme cesaretini göstermesiyle mümkündür. Kierkegaard’a göre insan, umutsuzluğu tamamen yenebilir.

Bu ise ancak “kendi kendine yönelerek, kendi olmak isteyerek, kendi saydamlığı içinde onu ortaya koyan gücün içine” dalmakla gerçekleşebilir (Kierkegaard, 2001: 23). Onunla baş etme konusunda sahip olduğumuz her araç din hariç işe yaramazdır, çözümsüzdür. Umutsuzluk benliğin hastalığı olduğuna göre onun çözümleneceği yer de yine benliktir. Öncelikle benliği ve ruhu kavuran ölüm düşüncesini öldürmek gerekir. Bu bağlamda ölmek ile ölümü ölmek aynı şey değildir. Ölmek, “her şeyin bitmesi anlamına gelir; ama ölümü ölmek, ölümünü yaşamak demektir; ve bunu tek bir an yaşamak, onu sonsuza kadar yaşamak demektir.” (Kierkegaard, 2001: 26–27). Ölümü ölmek bir anlık olay değil bir süreçtir, sonsuzluğa kavuşmaktır. Sonsuza değin ölmek ise ölmemekle birlikte ölmek, ölümü ölmek demektir. O halde ölümü ölmek bir tekrerrür (tekrarlanma, yinelenme)dür. Cesareti olan ölümü dolayısıyla tekrerrürü ister. Ölüm kadar tekrerrür de “varoluşun gerçekliği ve samimiyetidir” (Kierkegaard, 2014: 15). Hayatta iken ölümü hissedemeyen ve ona dokunamayan kişi, endişe, kaygı ve korkularla dolu bir bellekle varoluşun çevresinde gezinip durur. Ölümü ve tekrerrürü aynı anda isteyen kişi ise farkına varamadığı kadar bilgili ve derin bir insan haline gelir. Kierkegaard’a göre yalnızca yaşam ve ölüm değil dünya bile tekrerrür sayesinde varolmuştur. Eğer “Tanrı’nın kendisi tekrerrürü istemiş olmasaydı, dünya varolmazdı” (Kierkegaard, 2014: 15). Görüldüğü gibi Kierkegaard ontolojisinde umutsuzluk doğrudan ölüme bağlanmamıştır. Onun felsefesinde umutsuzluğun temel iki nedeni vardır. Birincisi dışsal bir objeden değil insanın kendisinden kaynaklanan bir şeyin devreye girmesidir. Böyle bir durumun içinde bulunan umutsuz kişi ölesiye hastadır. Örneğin bir kız sevgilisini kaybettiğinde umutsuzluğa düşüyorsa bunun nedeni sevgilisini kaybetmesi korkusu değil “sevgilisiz–kendi” kalması korkusudur. Başka bir deyişle o kızın kendinden sıyrılıp, sevgilisinin düşüncesine ya da şahsına artık kaçamayacak olmasıdır. Bu da melankolik bir durumdur. İkincisi ise belirli kişilerde hastalık olarak tanımlanan durumdur. Bu özünde bir günahkârlık formudur (Barrett, 172). Bu durumda umutsuzluk ölümün ya da ölüm düşüncesinin kendisi değil bir formun kendi biçimini yansıtmasıdır.

Heidegger’de de ölüm fenomeni Kierkegaard’da olduğu gibi genelde fundamental ontolojisinin özelde ise eksistensiyal-ontolojisinin anahtar kavramlarından biridir. Onun ontolojisinde ölüm fenomeni önemli bir yer tutar. Heidegger, ölüm problemini fundamental ontolojisinin bir gereği olarak öncelikle “Varlığın anlamı nedir?” sorusuyla birlikte tartışır. Felsefesinin her kademesinde ölüm olgusunu önceleyen Heidegger’de ölüm, hem Varlık’ın anlamı üzerine ömrü boyunca süren araştırmasını tamamlamak hem de Varlık’ı/yaşamı anlamak için her zaman temel varoluşsal sorun olmuştur. Onda da ölüm, yaşamın hayatla birlikte ikinci temel olgusu olup dünyada ölümlü olan tek varlık insandır. Varoluşsal bir önceliğe sahip olan ölüm statik değil dinamik ve canlı bir olgudur. Ancak ölümün canlı ve reel bir olgu olması onun tüm canlılarda ortak bir fenomen olduğu anlamına gelmez. Örneğin hayvanlar da ölümlüdür, fakat hayvanların ölümlü olan ilişkisi ölümün insanla olan ilişkisi gibi değildir. İnsan bilinçli ve eksistensiyal (existentiel, varoluşsal) bir varlık olduğundan ölümden korksa bile yine onun varlığının farkındadır, geçmişten geleceğe uzanan tüm deneyimlerini onun üzerine inşa eder. Hayvan ise hem bilinçli bir varlık hem de varoluşsal bir gerçekliği olmadığından ölümün farkında değildir. Ölüm varoluşsal bir gerçeklik olarak müstesna bir anlamda yalnızca Dasein’in varlığına aittir (Heidegger,

2008: 265). Dasein için ölüm bir oluş biçimi olup olanaksızlığın olanağıdır. Varlık ve yaşam yalnızca ölümle fark edilip anlamlandırılabilir. Heidegger’in eksistensiyal-ontolojisinde insanın birey olmasının koşulu hayat ve ölüm sahibi bir varlık olmasından geçer. O, Herakleitos’un 64. fragmanını bu açıdan değerlendirip yorumlar. Onun bu yorumlarından birine göre varoluş ve her şey bir birey olarak birbirine bağlıdır (Heidegger – Fink, 2006: 121). Bu yüzden hayat ile ölüm hiçbir koşulda birbirinden ayrılamaz. Dünyada hayat ile ölüm birbiriyle iç içedir, birbiriyle iç içe geçmiştir. Ölüm hayattan ayrı bir sahada ortaya çıkmamaktadır. Ölüm de insanın tüm yapıp etmeleri hatta Hiç gibi “Varolma temelinde açığa çıkmaktadır” (Heidegger, 1994: 72). Heidegger, özellikle *Varlık ve Zaman*’da varoluşsal ölüm kavramını geliştirir ve insanı “ölümlü” ve “birey” olmasından hareketle tanımlar. Ona göre de dünyada ölümlü olan tek varlık insandır. Yalnızca insan ölür, hayvanlar ise yok olur. Zaten insana ölümlü denmesinin nedeni de ölebilir olmasıdır. İnsan akledebilir bir varlık olmasının yanında ölüme yetenekli bir varlıktır. Bu açıdan ölmek demek ölüme yetenekli olmak demektir. Nasıl ki dil varlığın evi ise ölüm de mevcut-olan şeyin barınağıdır. Yokluğun barınağı olarak ölüm Varlık’ın mevcut-olmasının barınağıdır, Varlık’ın sığınağıdır (Heidegger, 2002: 37; Malpas, 2006: 263). Dilden sonra Varlık’ın ikinci evi olan ölüm insan varoluşunun gereği olarak her şeyde olduğu gibi ölümden de kendini-önceler. Çünkü “Dasein hep kendi varlığı uğruna var olmaktadır.” Varolduğu müddetçe de ölüm karşısında eli kolu bağlı duramaz, kendi “tamlığına” erişemez (Heidegger, 2008: 250–251). Ölüm sayesinde Dasein tam-varlığa ulaşır, dünyada kendisini anlaşılır kılar. Dasein tamlığa ulaştığı zaman da “Dünya-içinde-varlık olma özelliğini kaybeder” (Çüçen, 2000: 59). Heidegger’e göre insan üzerinde ölüm adı verilen bir varoluş ağırlığı vardır. Birey ne zaman değiştirilemez ölümlülüğü olan bu ağırlığı üzerinden atarsa o zaman dinginleşir. Ancak insanın ölüm ağırlığını üzerinden atması kolay değildir, bu durum onda çoğu zaman tiksintiye neden olmaktadır. Tiksinti insanı varoluştan uzaklaştırıp kendine dünyasına hapsetmez, aksine insanı “özerk”, “asil”, “kararlı” ve “özgür” bir varlık kılar (Young, 2006: 224). Böylelikle Heidegger’de Varolmanın özü hem Varoluşundadır, hem de ölümdedir. İnsan ölümü “Varoluşun tam özü olarak düşünmek zorunda”dır (Heidegger, 1994: 15). Bu aslında yaşamın ontolojik özünden hareketle ölümün ontolojik özünün nasıl belirlendiğini araştırmak demektir.

Heidegger, eksistensiyal-ontolojisinde Husserl’in fenomenolojisinin etkisinde kaldığından hayat ile ölüm arasında mutlak bir ayırım yapmaz. Ona göre “*varlık* daima ve her yerde”dir, buna karşılık *Varolan* da “daima ve her yerdedir” (Heidegger, 1997: 45). Varlık varolan ile varolan da varlık ile düşünülür. Varlık varolan her şey olduğuna göre hayat ve ölüm de birer varlıktır. Fakat öz olarak birbirlerinden ayrıdırlar, her ikisi de farklı iki durumu dile getirirler. Bu açıdan hayat ile ölüm birbirlerinden ayrılığı ifade eder. Fakat bu ayrılık birbirlerinden ontolojik olarak kopan bir ayrılık değildir. Her ikisi de birbirlerinin içine gizlenmişlerdir. Ölüm de yaşam da Varlık gibi gizlenmiştir. Hayat sahnesinde açığa çıkacağı anı beklerler. İnsan yaşamda hayatı hemen hissetmesine rağmen ölümden kaygı duymasından dolayı onu hemen hissedip fark edemez, hatta ölümü hatırlamak için yapması gerekenleri bile unuttur. İnsana kendi varlığı dâhil her şeyi unutturan kaygıyı yenmesinin yolu yine ölüm düşüncesidir. Ölüm hayatta kaygıyı aşmanın yollarını insana her an göstermektedir. Ama insan modern hayatın rengârenklerinde bunun farkına varamaz, terk edilmişliğini kavrayamaz. Bunun üzerine

ölüm, insana, bir yandan eksistensiyal bir varlık olduğunun bilincine vardırır, öte yandan da Varlık’ın geri çekilmişliğini kendi varlığı sayesinde görünüşe çıkarır. Ancak yine de insan ölüm düşüncesine alışık değildir. Ölümün hayatta gizlenmiş olması insana ölüm düşüncesini unutturur. Buna rağmen Varlık kendini açıklamak düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmez. Kendini serinlemek için ölüm düşüncesini insanda içselleştirir. Bu durumda Heidegger’de ölüm, Varlık’ın farklı bir şekilde açığa çıkmasıdır (Heidegger, 1997: 48). Böylelikle Heidegger, Varlık ile varolan arasında kurduğu bağlantıyı hayat ile ölüm arasında da kurar. Bu bağlamda onun,

“... varlık, varolanın temelini kurar, varolan da, en varolan olarak varlığı temellendirir. Biri diğerinin üstesinden gelir, diğeri berikinde sahneye çıkar. Üstesinden geli ile sahneye çıkış, birbirlerinin içinde aksederek dışa yansır.” (Heidegger, 1997: 52).

sözünü bu eksende okuyup yorumlayabiliriz. Çünkü Varlık ile varolan gibi hayat ile ölüm de birbirine aittir, varlık sahnesinde birbirlerini biraradalığını ifşa ederler. Bu bir anlamda Varlık’ın hakikatinin gizini-açmasıdır (Heidegger, 1998: 55). Heidegger’de ölüm, Varlık’ın hakikatinin gizini-açmasının farklı bir boyutu olduğuna göre o bir bozulma değildir (Heidegger–Fink, 2006: 147). Ölüm biyolojik anlamda bir bozulma ya da çürüme değil, aksine Varlık’ın varlığa gelmesidir. Bu, tıpkı Herakleitos’ta olduğu gibi ruhun suya, suyun toprağa, toprağın suya, suyun da ruha dönüşmesi gibi bir şeydir. Örneğin ateş toprağın ölümüyle yaşar, hava da ateşin ölümüyle canlanır. “Sonradan gelen şey, öncekinin ölümünde yaşam bularak ortaya çıkmaktadır.” (Heidegger–Fink, 2006: 144). Böylelikle Heidegger’de ölüm, Kierkegaard’da da olduğu gibi yaşam döngüsünün tabii bir parçasıdır.

Heidegger, ölümün varoluşsal incelemesini “orada-olma” anlamında “Dasein” dediği varlığın ontik yapısının çözümlemesinden hareketle yapar. Ona göre ölüm hem “eksistensiyal-ontolojik” hem “biyolojik-ontik” hem “biyografik-tarihsel” hem de “etnolojik-psikolojik” bir fenomendir. Ölüm olgusunun hepsiyle bir bağı olması yüzünden o yalnızca onlardan biriyle değil hepsiyle birlikte araştırılmalıdır. Ancak ölüm fenomeni tüm bu durumların içinde her şeyden önce eksistensiyal-ontolojik bir durum olarak görülmelidir. Zira Dasein’in bütünlüğü kendini eksistensiyal-ontolojik bir varlık olarak göstermektedir. Bu durumda Dasein’in bütünlüğüne ilişkin soru her şeyden önce hem varoluşa-dair, hem de eksistensiyaldir (Heidegger, 2008: 252). Ama insan bilerek bunu unutmuştur. Yeterince uzağa bakmaya cesaret edemediğinden ölümü hayatın dışına itmiştir. Oysa insan zaman içinde var olma tarzlarına bağlıdır. Hayat var olma tarzına bağlı olduğuna göre ölüm de var olma tarzına bağlıdır. Bu yüzden insan ölümü başka zaman ve mekanlarda değil tüm hayatta aramalıdır. Yaşamda hayat hep canlı ve diri olduğundan ölüm de canlı ve diridir. Ölüm yalnızca hayat açısından değil ontolojik bakımdan da son bulmak ya da bitmek değildir. Ölümle “Dasein asla yok olmaz” (Heidegger, 2008: 260, 262). Dasein varlığını başkalarında devam ettirir. Buna göre Heidegger’de de ölüm varlıkla iç içedir. Varlığın temelini açığa vuran ölümdür. Ölüm insanın varlığının bütün olanakları içinde en gerçek olanıdır. İnsan kaçınılmaz olarak ölüme doğru ilerleyen, ölüme yönelimsel bir varlıktır. Bu bağlamda Dasein’i “ölüme-doğru-varlık” olarak tanımlamakla Heidegger, hem ölümü egzistansiyalist bir eksende yorumlamaktadır, hem de ölümün anını bilmeden öykülerimizi sürekli yeniden zihinde canlandırmaktadır (Higgins, 2006: 106). “Ölüme-doğru-varlık” ifadesiyle Heidegger,

aynı zamanda ölümü şu an ya da bugün olacakmış gibi değil her an olacakmış gibi düşünerek onunla birlikte yaşamayı içselleştirmektedir. Her zaman doğum ile ölüm arasında var olduğumuz için varlığımız zaman içerisinde yayılır. İşte “ölüme-doğru-varlık” ifadesini de bu açıdan yorumlamalıyız. Doğumdan “itibaren var olmaktayızdır ve her zaman ‘ölüme-doğru-varlık anlamında zaten doğumdan itibaren ölmekteyizdir.’” (Parkes, 2006: 181). Yani ölümümüzü gelecekte bir zamanda gerçekleşecek bir edimsel bir olay şeklinde değil, hep mevcut bir olanak şeklinde anlamalıyız. Öyleyse ölümü beklemek zorunda değiliz. O zaten şimdiki varoluşumuzun içinde durmaktadır. O gelecekte değil burada ve şimdidedir. Ancak Dasein olanaklarını görmesi için ölüm beklentisi içinde de olmalıdır, hiçbir zaman ölüm tesadüflere bırakılmamalıdır. Ölüm beklentisi içinde olan Dasein kendisinin olanaklarını anlar ve onları gerçekleştirmek için ne yapılması gerektiğini bilerek onların peşine düşer. Bu durumda Heidegger'de “ölüme-doğru-varlık” ifadesi eksistensiyal-ontolojisinin başlangıcına dönecek olursak aslında insanın dünyaya fırlatılmış, atılmış bir varlık olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Dünyaya-atılmış-varlık ise ölümlü-varlık, yani ölüm-için-varlık demektir. Heidegger, “ölüme-doğru-varlık” ifadesiyle insanın varoluşsal yapısının özsel yanına da dikkat çeker (Solomon, 2006: 334). Dasein'e bireyselliğini veren ölümdür. Ölüm insanı günlük yaşamın sıradanlıklarından uzaklaştırarak doğrudan bireysellik üretir. Bundan dolayı Heidegger'de ölüm, dünyada ondan başka hiçbir şeyin yapamadığı insanın öz-farkındalığını güçlendirip bireyselliğini kazandırdığı bir fenomendir (Büyükdüvenci, 1999: 41–42).

Heidegger'e göre ölüm karşısında Dasein'in içerisine düştüğü durumlar; noksanlık, hitam (son, bitim, sona erme, bitme, tükenme) ve bütünlük'tür (Heidegger, 2008: 252). Bu açıdan can vermek dünyadan-göç-etmek, dünya-içinde-varolmuşluğunu kaybetmek değildir, Varlık'ın anlamını açığa çıkarmaktır. İnsanın ölümüyle geride anatomik patolojinin konusu olan bir ceset kalsa da Dasein bir nesneden daha fazla bir şeydir. Varlığını dünyada başka varlıklarla birlikte devam ettirir. Geride kalanlar onunla birlikte varolmaktadırlar. Bu nedenle “ölüye ilişkin varlık ilişkisi, bir el-altında-olanla ilgilenilen varlık minvalindeki gibi ele” alınmamalıdır. Çünkü ölüm, ölenin varlığında bir varlık kaybı meydana getirmez. Yani ölenin “artık-Dasein-olmamaklığı” fenomenal bakımdan mümkün olsa da bu durum ontik bir kayıp değildir. Ölüyü bir kayıp olarak gören yakınları, başkalarıdır (Heidegger, 2008: 253–254). Ölüm Dasein'da bir noksanlık meydana getirmez. Noksan olan hâlihazırda hazır bulunmayandır. Ölen kişi ile birarada-olmayışlık, ontolojik noksanlık değildir. Ölen kişi dünya-içindeki el-altında-olan olmasa da onunla birlikte var olanlar hayattadır. Bu bağlamda ölen kişinin arkasından yapılan konuşmalar aslında “Varlık'ın anlamı nedir?” sorusuna yanıt arayışlarıdır. Ölümün bir yok oluş olarak yorumlanmasının nedeni “algılayıcı kavrayış”tır (Heidegger, 2008: 257–258). Dasein ne yaparsa yapsın, nerede ve hangi durumda olursa olsun eninde sonunda ölüme karşılaşacaktır. Zaten ölüm, dünyada başka bir varlığın başına değil, yalnızca “Dasein'in başına gelecek olanlardır. Ölüm mevcut-olmayan değildir, asgariye indirgenmiş nihai noksanlık da değildir, ölüm daha ziyade bir başa-gelmedir.” (Heidegger, 2008: 265). Heidegger'e göre Dasein'in kendi ölümüyle kendi “seyrini tamamlamış” olsa da ölüm insanı başıboş bırakmaz, aksine ölüm, varoluşsal gerçekliği Dasein'a açarak tüm projelerini gözden geçirmesini sağlar. Bu açıdan ölüm, insanın dünyadaki son projesidir. İnsanın ölüm sayesinde projelerinin

farkına varması bir anlamda onu kendine ve dünyaya karşı yabancılaştırmaktan da kurtarır. Ölüm sayesinde insan sınırsızlığının ve dünyadaki sonluluğunun farkına varır. O halde ölüm, insanın kendi ontik yapısındaki sınırlılığı evetlemesidir (Büyükdüvenci, 1999: 46). Başka bir deyişle “Ölüm Dasein’in hep bizatihi kendisinin üstlenmesi gereken bir varlık imkanındır. ... Dasein için kendi ölümü, artık-şurada-olmama-imkanının olanağıdır.” (Heidegger, 2008: 266). Fakat ölüm bir defalık yaşanılacak bir şey gibi, örneğin fırtınanın sona ermesi, evin tadilat edilmesi, kızımın İstanbul’a varması gibi bir varlığa sahip değildir, sürekli. Dasein varolduğu müddetçe bir yandan ölümü yaşarken öte yandan da varoluşa can verir. Dasein varolduğu müddetçe her zaman can verir (Heidegger, 2008: 267).

Heidegger, Tolstoy, Sartre ve Camus gibi ölümü en derin ve en üzücü kaygı olarak sunar. Heidegger’de “ölüme-doğru-varlık” ya da “ölüm-için-varlık”ın diğer anlamı kaygıdır. Onun eksistensiyal-ontolojisinde ölüm, varoluşun varlığı olarak nitelenen kaygı üzerine kurulmuştur. Kaygı da ölüm gibi varoluşun temeli ve en önemli ögesidir. Fakat Dasein’in varlığı kaygıyı yalnızca ölümden dolayı yaşamaz. Dünyada Dasein’in varlığı kendini kaygı olarak açığa vurduğundan ölüm fenomeni sayesinde bu durum O’nda belirgin bir duruma dönüşür. Dasein bu durumdan hiçbir zaman kaçamaz, artık, ölüm gibi kaygıyla da yüzleşmek zorundadır. Dasein’in endişe ve kaygıyla yüzleşmesi ise dünya-içinde-varlık olduğunu fark etmesidir. “Ne zaman kaygıya (endişeye) kapılırsa, Dasein o zaman Dünya-içinde-varlık olduğunu anlar.” (Çüçen, 2000: 54). Bu durum ölüm kadar endişe ve kaygı fenomenlerinin de varoluşsal olduğunun göstergesidir. Fakat Heidegger’in ontolojisinde kaygıyla korku aynı şey değildir ve Dasein’in Varlığı ile birlikte ortaya çıkmamıştır. Ona göre “temel deneyim olan varoluşsal korkunun altında yatan şey, kendi ölümümüze doğru varlığımızı kavramamızdır. Ve ölümlerle bu karşılaşma aynı zamanda hiçlikle de bir karşılaşmadır.” (Kraus, 2006: 195–196). Dasein’in hiçlikle karşılaşması korku halinde ortaya çıkar. Korku Dasein’in Varlık ve dünya ile olan bağı kopardığından onda terkedilmiş olduğu, evinde olmadığını hisseder. Korku halindeki Dasein hızla varlıklardan uzaklaşır ve anlamlılığın yokluğundan ötürü artık tutunamadığı varlıkların üzerine yükselip havada asılı kalır. Korku insanı sarsar, dilini ve benliğini tutar. Korku ve ölümlerle karşılaşan Dasein dünyada tek başına kalır ve varlıklarla ilişkisiz durmaya zorlanır. Sonuçta korku halinde hem insan hem de “Varolanın bütünü dengesini yitirir.” (Heidegger, 1994: 33). Varlıkların bütünlüğünün çökmesi sonucu da hiçlik ortaya çıkar. Böyle bir ruh halinde dünyada anlam ve önem taşımayı sürdüren tek fenomen hiçliktir. Sonuçta “Hiçlik ve ölümlerle Dasein’in kendisinin aslında varlıklar arasında Varlık olduğunu, ve Da-sein olarak, yani dünyada ‘var-olan’ olarak, kendi ölümü de ve dolayısıyla kendi Varlık-olmayanı da dahil, daima hiçlikle ilişki içinde var olduğunu fark etmesini sağlar.” (Kraus, 2006: 198). Böylelikle Dasein ölüm düşüncesinin bir sonucu olarak kendini hiçliğin içine bırakır. Zaten Dasein’in bir anlamı da kendini hiçliğin içine bırakmak demektir. Kendini hiçliğin içine bırakmak ise “Dasein’in başka varlıklar arasında bir varlık olması kadar, aynı zamanda bir hiçlik okyanusundan sivriliş çıkıyor olması demektir.” (Kraus, 2006: 206). Bu bağlamda ölüm yok olmak değildir. Buna karşılık ölü olmak ise hiçbir şekilde olmamak demektir (Soll, 2006: 85). Yani yalnızca dünyadan el etek çekmek demektir. Bu durumun farkında olan Dasein kendini korkunun içine hapsedmemek için kültür ve tekniğin üretimine verir, var gücüyle Varlık’ın

anlamını açığa çıkarmaya çalışır. Eğer Dasein’da korku egemen olursa bu durum onu Varlık’ın dışına iter. Ancak Dasein’in hiçlikle yüzleşmesi için korkuya da ihtiyacı vardır. Korku hiçliği açığa serer. Dasein, korku içinde havada asılı kalır. İnsan yaşadığı derin korkunun sonucu kendini yokluğun içine bırakır (Perkes, 2006: 184). Başka bir deyişle Dasein, ölüm ve korku duygularının neden olduğu ruh halinin sonucunda kendini hiçliğin içine bırakır. Dasein’in korku temeli üzerinde kendini yokluğun içine bırakması bir anlamda bir bütün olarak varlıkların ötesine geçmektir, onları aşmaktır (Heidegger, 1994: 32). Kaygının insanı onun önüne taşıdığı hiçlik, “Dasein’i temelden belirleyen butlanı açığa çıkarmaktır. Bu butlanı ise, ölüme fırlatılmışlık olarak var olmaktadır.” (Heidegger, 2008: 326). O halde Heidegger’de korku, dolayısıyla hiçlikle ve ölümlle karşılaşmak, yok olmak değil Varlık’a açılan kapıdır, onunla yüzleşmektir. Ancak ölüm karşısında duyulan kaygıyı “vefat korkusuyla karıştırmamak gerekir.” (Heidegger, 2008: 266). Heidegger’e göre Dasein, aslında ölüm korkusunun farkındadır. Ölüm korkusunu aşmak için Dasein kendini günlük işlere ve projelere verir. Tüm bu uğraş ve projelere rağmen Dasein yine de ölüm korkusundan uzaklaşamaz. Çünkü Dasein eksistensiyal-ontolojik olarak kendi ölümünü düşünen ve ölümlle iç içe olan bir varlıktır. Dasein ne yaparsa yapsın bir gün ölümlle yüzleşecektir, ondan kaçış yoktur. Öyleyse ölüm korkusu ne dünyadan uzaklaşmaktır, ne de Varlık’taki/yaşamdaki birlik ve bütünlüğü bozmaktır, tam tersine Varlıkla/yaşamla yüzleşmektir. Yaşam gibi Dasein’i da birlik ve bütünlük haline getirecek olan ölümdür. Dasein dünyada her an, her dakika, her gün ölümlle biçimlenir ve şekillenir. Heidegger’in ölüm karşısında gösterdiği bu tavır bir anlamda Sokrates’in tavrına benzemektedir. Sokrates’e göre de ölümden korkmamalıdır. Çünkü ölüm korkusu dünyada, varlıkta olan bir şey değildir. Ölüm korkusu kişinin kendisini gerçekte bilge birisi olmadığı halde bilge birisi sanmasından kaynaklanmaktadır (Platon, 1993: 29 a). Gerçekte hiçbir kimse ölümün ne olduğunu bilemez. Dünyada en büyük nimet olan ölüm, ya her şeyin bilincinden yoksun olduğu hiçliğe geçiştir, ya da ruhun bir değişimi, başka bir dünyaya göçüdür. Her iki durumda da ölümden korkmamak gerekir. Çünkü ölüm deliksiz ve düşsüz bir uyudur (Platon, 1993: 40 c–d). Görüldüğü gibi Heidegger’de de ölüm fenomeni önseldir, insan varlığında beden ve ruhu hatta bilimsel bilgiyi ve dünyayı bile öncelemektedir.

Heidegger’de ölüm tüm acıların üstünde eksistensiyal-ontolojik bir acıdır. Ancak bu başkalarıyla paylaşılan bir acı değildir, kişiye özgü bir acıdır. Ölümü kişi yalnızca yaşadığına göre ölüm acısını da yine yalnızca yaşar. Hiçbir kimse bir başka kişinin yerine ölemez, onun ölüm acısını deneyimleyemez. Ölüm, her zaman ve her durumda kişiye aittir. Dasein kendini ölümünü deneyimleme imkanına sahip olmadığından bir bütün olarak kendi varoluşunu kavrayamaz. Dasein kendi varoluşunu kavrayabilmesi için başkalarına ihtiyaç duyar. Başkalarının ölümüyle Dasein ölümün varlığından haberdar olur. Bu da Heidegger’de ölüm fenomeninin eksistensiyal-ontolojik yorumlanmasının bir başka gereğesidir. Heidegger’de ölmek acı çekmek olduğu kadar aynı zamanda Kierkegaard’da da olduğu gibi özgürleşmektir. Her an ölümü düşünmek özgürleşmektir. Ölümü düşünmek ise ölüm beklentisiyle gerçekleşir. Ölüm beklentisi Dasein’i başkalarından ayırarak “kendi olanaklarını görmesiyle onu ölüme-doğru-özgür kılar.” (Çüçen, 2000: 61). Öleceğini bilen kendini her tür bağımlılık ve kısıtlamadan kurtarır. İnsanın “Büyük Ölümü” onu “Büyük Özgürleşme”ye götürür. Heidegger’e göre “kişi varoluşunda ‘ölümün güç sahibi olmasına izin verdiği’ zaman, kendisinin

‘sonlu özgürlüğünün baskın gücüyle ölüm için özgür’ olduğunu” anlar (Parkes, 2006: 187). Nasıl ki insanın özgürlüğü onun varlığına eklenen bir şey değilse ölüm de Dasein’a eklenen bir şey değildir:

“... varoluşun imkansızlığı olarak karakterize edilen imkan; başka bir deyişle, Dasein’ın düpedüz butlanı. Ölüm Dasein’a, “hitam” edince eklenen bir şey değildir. Aksine Dasein, ihtimam-göstermeklik olarak var olduğu için, kendi ölümünün fırlatılmış (yani batıl) zemin ve nedenidir. Dasein’ın asli olarak hakim olan butlan, sahil ölümüne yönelik varlık sırasında kendini kendine açar.” (Heidegger, 2008: 324).

Heidegger’in bu ifadelerinde de görüldüğü gibi onun egzistansiyalist ontolojisinde ölüm fenomeni ne Dasein’a sonradan eklenen bir durumdur, ne de Dasein’ın varlığının en belirgin özelliğidir. Aksine ölüm, Dasein’ın kendini ve Varlık’ı anlaması için varoluşsal bir önceliktir. Dasein ile ölüm fenomeni arasında böyle bir eksistensiyal-ontolojik bir bağın olması yaşamın değil Dasein’ın sonunu hazırlamıştır. Dasein’ın varlığa gelmesi kadar onun varoluşunun sonunu hazırlayan ve bitiren yine ölüm olgusudur. Varlık’ın/yaşamın sonu değil Dasein’ın hayatının sonu olan ölüm fenomenini O hiçbir durumda ortadan kaldıramaz. Çünkü ölüm fenomeni Dasein’ın ayrılmaz eksistensiyal-ontolojik bir parçasıdır. Bu yüzden dünyada Dasein’ın olanaklarını sınırlayan ve belirleyen en önemli faktör ölüm fenomenidir (Çüçen, 2000: 59).

4. Sonuç

Sonuç olarak ölüm problemi felsefede hangi şekilde tartışılırsa tartışılın bu durum felsefenin gündelik hayattan kopmadığının, her zaman onunla iç içe olduğunun en açık göstergelerinden biridir. Ölüm fenomeninin felsefede birbirlerine karşıt olabilecek yaklaşımlarla tartışılmasının temel nedenlerinden biri onun deneyimlenebilir bir şey olmamasıdır. Ölüm deneyimlenen bir şey olmadığından onun hakkında konuşmak ve yazmak da güçtür. Ortada reel ve tek bir olgu var. O da ölümün insanın fiziki dünyada yaşayacağı son fenomen olmasıdır. Bu durumun farkında olan Kierkegaard ve Heidegger, egzistansiyalist ontolojilerinde ölümü sıradan bir konu olarak değil ‘varoluş’un nihai ve mutlak kriteri olarak görmüşlerdir. Ölüm fenomenini ontolojik bir ekseninde ele almışlardır. Ölüm bir süreç olduğundan insana yakındır, onun uzağında değildir. Ölüm insana özgü bir durum olmasına karşılık o tanımlanabilir bir şey değildir. Ancak birçok düşünürce göre ölüm, doğrudan olmasa da biyolojik, sosyolojik, psikolojik ve eksistensiyal-ontolojik olarak tanımlanabilir. Böyle bir tanıma göre ölüm, insanın en kişisel olanağı olup bedensel fonksiyonların durması değil eksistensiyal-ontolojik bir fenomendir. Aynı zamanda ölüm hem kendinin hem de başkalarının varlığından ve dünyadan haberdar olmaktır. Bu açıdan her iki filozofumuzda da ölüm insanın varoluşunun farkına vardığı ve onu içselleştirip insanlaştırdığı bir durumdur. İmgelenemez ve deneyimlenemez bir fenomen olsa da yaşamın, varlığın mutlak ötekisi değildir. Onlar felsefelerinde ölüm olgusunu varoluşsal bir fenomen olarak görmelerine rağmen paradoksal olarak, yani bir yandan sınır bir yandan da sınırsız olarak görmemişlerdir. Kierkegaard ve Heidegger, eksistensiyal-ontolojilerinde yaşamın içindeki ölümüne dikkat çekerek insan doğasının ölümlü olduğunu

kabul ederler. Onlara göre ölümü, bir olay, bir an ya da bir son olarak görmek onun yaşamdaki yerini ve değerini ortadan kaldırır. Nasıl ki varoluş sürekli bir doğuş ve yok oluş döngüsü olarak görülemiyorsa ölüm de ne bir döngü olarak ne de yaşamdan ayrı bir olgu olarak görülmelidir. Çünkü hem hayat hem de ölüm yaşama doğrudan bağlantılıdır. Ölüm hep mevcut bir olanak olduğuna göre olanakları çeşitlendirmek ve zenginleştirmek için ölümü öğrenmeliyiz ve gözlem altında tutmalıyız. Bunu başarabilmenin yollarından biri ölüm fenomenini üzerine düşündürmektir. Ölüm üzerine düşünmek ise öncelikle özgürleşmektir. Öleceğini bilen kişi her tür bağımlılık ve kısıtlamadan kurtulur. Ölüm üzerine düşünmek ayrıca hayat üzerine düşündürmektir, hayatın anlamını düşündürmektir. Onun sayesinde hayatın değeri, biz ve başkalarıyla olan bağları fark edilir. Ölüm üzerine düşünmek kişide bir kaygıya yol açsa bile onun sayesinde insan ister pozitif isterse negatif olsun hayatın her anını anlamlandırıp biçimlendirir. Ölüm hakkındaki bu pozitif düşüncelere rağmen her iki filozofumuz da insan hayatının ölüm tarafından tehdit edildiğini kabul ederler. Ancak onlara göre bu durum insan açısından bir yenilgi değildir. İnsan, kültür, felsefe, bilim, bilgi ve teknik üreterek bu durumu lehine dönüştürebilmektedir.

Kısaca ölüm fenomenini Kierkegaard ve Heidegger, yalnızca eksistensiyal-ontolojinin değil aynı zamanda felsefenin de en temel problemi olarak görmüşlerdir. Onlara göre ölüm, varlığı ve varoluşu açığa vuran temel fenomen olup hayatı tamamlayıcı bir yöndür, bir tefekkürdür. Özellikle Heidegger'de ölüm hakkında tefekkür etme, aslında “varoluşa-dair biçimde bizzat şeffaf hale gelmiş bir vicdana-sahip-olmayı-istememdir.” (Heidegger, 2008: 327). Buna göre ölüm, vicdanın sesi olup insanda vicdanı devreye sokmada katalizör işlevi görmektedir. Ayrıca hangi açıdan bakılırsa bakılsın ölüm fenomeni hayatın bir izdüşümüdür, hayatın en büyük eşitleyicisidir. İnsan varlığını, varoluşu açığa çıkaran olgudur. İnsanı gündelik yaşamın içinde kaybolmaktan kurtarır. Ölüm, endişe, kaygı, korku ve nefretin nesnesi olduğu kadar umut ve sevincin de nesnesidir. Bu yüzden tamamıyla ne kötüdür, ne de iyidir. Hayat doğum ve ölüm zincirinden ibarettir. Her ikisi de ayrılmaz biçimde birbirlerine dolanmışlardır. Bu açıdan ölüm varoluşumuzun doğasını kökten keşfetmektir. İnsan böyle bir atmosferde ölüm karşısında yüceltme, kayıtsızlık, yadsıma gibi birçok tavrıdan hangi tavrı takınırsa takınsın ölüm düşüncesinden kendisini hiçbir an kurtaramaz. Örneğin insan ölümü yadsımakla ne Varlık'ı/yaşamı ne de kendini keşfedebilir. Kendini keşfedemeyen de başkalarını, Varlığı keşfedemez. O halde ölümü yadsımak yaşamı yadsımadır. Kierkegaard ve Heidegger ölümün bu şekildeki eksistensiyal-ontolojik çözümlenmeleriyle modern felsefenin özne ve nesne arasında yarattığı ayrımı da aşmışlardır, ölümden hareketle var olmanın anlamına yaklaşmışlardır. Fakat her ikisi de ölüm fenomenini ontolojilerinin anahtar kavramlarından biri olarak görmelerine rağmen felsefelerinde bağımsız bir ölüm felsefesi geliştirememişlerdir. Egzistansiyalist felsefenin farklı kanatlarını temsil etmiş olsalar bile yine de ölüm fenomenine eksistensiyal-ontolojik eksende dikkat çekebilmişlerdir, modern insanın çözmesi gereken öncelikli problemlerinden biri olduğunu, hatta her kavram ve sorunun ölüm olgusuyla ele alınmasını kabul etmişlerdir. Filozoflarımızın tüm bu tespitlerine ve açıklamalarına rağmen, ölüm, felsefesi ve kültürü ne olursa olsun herkes için en gerçek ve önemli bir yaşam problemi olarak hem varlığını korumaktadır, hem de çözümsüz olarak kalmaktadır. İnsanın en temel kaygısı ve varoluşun en sorunsal özelliği olarak

varlığını sürdürmektedir. Ancak bu durum ölüm fenomenini hayatın dışına atmak için bir gerekçe olamaz. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ölüm olgusu, hayatı anlama ve anlamlandırma çabasında unutulamayacak kadar önemlidir. İnsan nerede ve hangi durum ve koşulda olursa olsun ölüme her an dokunmalıdır, ölüm insanı bulmadan insan onu bulmalıdır. Çünkü ölüm hayatın yıkıcı değil yapıcı unsurudur. Bir yandan hayata anlam kazandırırken, öte yandan da insanı insanlaştırmaktadır. Ayrıca insanı her alanda harekete geçirmekte, onu sürekli diri tutmaktadır. O halde ölüm, yaşam döngüsünün tabii bir parçası olup varlığın gündelik hayatımızın arka planındaki sesidir.

Kierkegaard and Heidegger's Existential-Ontological Analysis of Death

Abstract

In this study we aimed to demonstrate and discuss that the phenomenon of death, intimate with life and being, is a fundamental problem in philosophy as well as in science and religion; we have handled this issue with reference of Kierkegaard and Heidegger's philosophies who are the representatives of two different wings of existentialist philosophy. There are idealistic, realistic, materialistic, phenomenistic and dualist questioning of death in philosophy. Even the existentialist questionings are more remarkable and keep more space than others. Although the existentialist philosophers have different answers for the question "What is death?"; for all of them human being dies every moment of the life. People should see this as a fact of life, realize this no matter what the circumstances of the case and need to think about each concept and each problem through death. Kierkegaard is the first philosopher who has interpreted many concepts such as freedom, choice, worry, anxiety, fear, despair, irony, ethic, aesthetic, and in particular the concept of death in existentialist axis. According to him, death is a phenomenon that can be felt in advance and can change the life. But death is not the end; it is a passage to life. According to Heidegger the death intertwines with presence. The basis of the presence is revealed by death. Death is the real thing in person being's all opportunities. Human is a being that goes inevitably towards death from its birth. Because of this, death is the most prominent feature of human presence and a phenomenon preparing Dasein's end of existence. Briefly death is the most personal opportunity of human and it is not a cessation of bodily functions but it is an existential process, and awareness of the existence of life, and others. In other words, death is neither the end of life, nor the disappearance; on the contrary, death is a phenomenon through which the meaning of life is realized and makes sense. Presence and existence only have meaning and value with life and death. Thus, death is the fundamental phenomenon in philosophers' philosophies and it is an integral aspect of life.

Keywords

Kierkegaard, Heidegger, Life, Death, Existence, Existential-Ontological.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, Ebamüslim (2010) *İnsan Felsefesi –Epiktetos ve Marcus Aurelius Örneği–*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- AMES, T. Roger (2006) “Klasik Taoculukta Dönüşüm Olarak Ölüm”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 119–142), İstanbul: İthaki Yayınları.
- BARRETT, William (2003) *İrrasyonel İnsan* (Çeviren: Salih Özer), Ankara: Hece Yayınları.
- BAUMAN, Zygmunt (2000) *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* (Çeviren: Nurgül Demirdöven), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOLLNOW, Otto Friedrich (2004) *Varoluş Felsefesi –Kierkegaard-Hiedegger-Jaspers–* (Çeviren: Medeni Beyaztaş), İstanbul: Efkâr Yayınları.
- BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri (1999) “Ölümlerden “Ölüm” Beğen!” *Düşünen Siyaset*, Sayı: 4, ss. 37–46.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (2000) *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Kitabevi.
- HEIDEGGER, Martin – Fink, Eugen (2006) *Herakleitos Üzerine Dersler* (Çeviren: İbrahim Görener), İstanbul: Kesit Yayınları.
- HEIDEGGER, Martin (1994) *Metafizik Nedir?* (Çeviren: Yusuf Örnek), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- HEIDEGGER, Martin (1997) *Özdeşlik ve Ayrım* (Çeviren: Necati Aça), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- HEIDEGGER, Martin (1998) *Tekniğe İlişkin Soruşturma* (Çeviren: Doğan Özlem), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- HEIDEGGER, Martin (2002) ““Hümanizm” Üzerine Mektup”. Heidegger, M. – Sartre, J. P. – Eliot, T. S. – Babbit, Irving, *Hümanizmin Özü* (Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan) İçinde, (ss. 37–95), İstanbul: İz Yayıncılık.
- HEIDEGGER, Martin (2008) *Varlık ve Zaman* (Çeviren: Kaan H. Ökten), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- HERAKLEITOS (2005) *Fragmanlar* (Çeviri ve Yorumlar: Cengiz Çakmak), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- HIGGINS, Kathleen (2006) “Ölüm ve İskelet”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 86–106), İstanbul: İthaki Yayınları.
- HORWITZ, Tem (2006) “Ölümüm”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 21–40), İstanbul: İthaki Yayınları.
- HUSSERL, Edmund (1950) *Idées directrices pour une phénoménologie* (Fransızcaya Çeviren: Paul Ricœur), Paris: Éditions Gallimard.
- İNAM, Ahmet (1999) “Olabileceğini Olmada Ölümün Yeri” *Düşünen Siyaset*, Sayı: 4, ss. 17–23.
- JAMESON, Fredric (2004) *Biricik Modernite –Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme–* (Çeviren: Sami Oğuz), Ankara: Epos Yayınları.

KIERKEGAARD, Søren (1990) *Korku ve Titreme* (Çeviren: N. Ekrem Düzen), İstanbul: Ara Yayıncılık.

KIERKEGAARD, Søren (1996) *Başta Çıkarıcının Günlüğü* (Çeviren: Süha Sertaboğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KIERKEGAARD, Søren (2000) *Kahkaha Benden Yana* (Çeviren: Nedim Çatlı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KIERKEGAARD, Søren (2001) *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (Çeviren: M. Mukadder Yakupoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KIERKEGAARD, Søren (2005) *Günlükler ve Makalelerden Seçmeler* (Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: Anka Yayınları.

KIERKEGAARD, Søren (2012) *Meseller* (Derleyen ve Çeviren: Osman Çakmakçı), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

KIERKEGAARD, Søren (2013) *Aforizmalar* (Çeviren: Nur Beier), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

KIERKEGAARD, Søren (2014) *Tekerrür –Deneysel Psikolojiye Tehlikeli Bir Teşebbüs–* (Çeviren: Zeynep Talay), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

KRAUS, Peter (2006) “Ölüm ve Metafizik –Hiçlik Üzerine Varlığın Anlamı Üzerine Heidegger–”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 194–220), İstanbul: İthaki Yayınları.

LOPTSON, Peter (2006) “Ölüm Çatışkısı”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 264–295), İstanbul: İthaki Yayınları.

MALPAS, Jeff (2006) “Ölüm ve Bir Yaşamın Bütünlüğü”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 235–263), İstanbul: İthaki Yayınları.

MONTAIGNE (2006a) *Denemeler –Bütün Denemeler 1–* (Çeviren: Hüsen Portakal), İstanbul: Cem Yayınevi.

MONTAIGNE (2006b) *Denemeler –Bütün Denemeler 3–* (Çeviren: Hüsen Portakal), İstanbul: Cem Yayınevi.

NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm (1996) *Zerdüş Böyle Diyordu* (Çeviren: Osman Derinsu), İstanbul: Varlık Yayınları.

ÖZKAN, Senail (2013) *Ölüm Felsefesi –Mısır'da, Upanişadlar'da, Budizm'de ve Hristiyanlık'ta–*, İstanbul: Ötügen Neşriyat A. Ş.

PARKES, Graham (2006) “Ölüm ve Ayrılma –Montaigne, Zen, Heidegger ve Diğerleri–”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 165–193), İstanbul: İthaki Yayınları.

PLATON (1993) *Sokrates'in Savunması* (Çeviren: Teoman Aktürel). Platon, Diyaloglar 1 İçinde, (ss. 11–39), İstanbul: Remzi Kitabevi.

SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul (Hazırlayan) (2001) *Damıtılmış Sözler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SOLL, Ivan (2006) “Ölümün İddia Edilen Önemsizliği Üzerine”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 52–85), İstanbul: İthaki Yayınları.

SOLOMON, Robert C. (2006) “Ölüm Fetişizmi, Marazi Tekbencilik”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 296–343), İstanbul: İthaki Yayınları.

TAŞDELEN, Vefa (2004) *Kierkegaard'ta Benlik ve Varoluş*, Ankara: Hece Yayınları.

TÜRK DİL KURUMU (1998) *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YOUNG, Julian (2006) “Ölüm ve Asıllık”. Malpas, Jeff – Solomon, Robert C. (Editörler), *Ölüm ve Felsefe* (Çeviren: Nur Küçük) İçinde, (ss. 221–234), İstanbul: İthaki Yayınları.